

Драган Радић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
dradic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 27-243.67:27-9”0100/0325

Песма над њесмама у егзегези Светог Григорија Ниског

Апстракт: Циљ рада је да у основним цртама укаже на то како је Песма над песмама ушла у канон старозаветних списа и како су је тумачили јеврејски равини и хришћански Оци егзегети. Посебан осврт је на егзегезу Светог Григорија Ниског, који је у 15 омилија протумачио Песму над песмама, и то дело се сматра једним од његових најзначајнијих дела али истовремено и најлепших мистичких дела светоотачког тумачења. У том делу Григорије Ниски брани алегоријски метод и види тајновито изображење духовног брака човекове душе и Цркве са небеским Жеником Христом.

Кључне речи: Песма над песмама, патристичка егзегеза, Григорије Ниски, Ориген, канон, кападокијци, алегорија, анагогија, теорија.

1. Општи уводни део

Песма над песмама или Песма Соломонова је једна од најлепших, најзанимљивијих и најмањих књига у канону Старога Завета. У јеврејском Танаху и хришћанској Библији ова књига носи наслов שִׁיר הַשִּׁירִים — *Šir Haširim*. Тај наслов проистиче из прве главе првог стиха: „Соломонова Песма над песмама“ (Пнп. 1,1). Преводиоци Септуагинте¹ и Вулгате² задржали су тај наслов, преведећи га истоветно са *ᾠδα ᾠδαίων* и *Canticum canticorum*. Ова старозаветна књига се традиционално сврстава у мудросну књижевност, у такозване поетске Списе (Кетувим)³, заједно са Рутом, Књигом о Јову, Причама

¹ О преводу Старога Завета са јеврејског на јелински од стране Седамдесеторице (Септуагинта = LXX) и о њеном теолошком значају види: M. ORLINSKY, „The Septuagint As Holy Writ and the Philosophy of the Translators“, у *HUCA* 46 [1975], 106; S. JELICOE, *The Septuagint and Modern Study*, Oxford: Clarendon, 1968, 47; A. RAHLFS, „History of the Septuagint Text“, у: Alfred Rahlfs, *Septuaginta*, Vol. I (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935) xxii–xxxi.

² „In Roman Catholic tradition, usually as Canticum of Canticles, the last two titles being translations of the Hebrew superlative and thus indicating that it was regarded as “the greatest song” or “the song sublime.” All three titles, as well as the more literal Songs of Songs that is used to translate Bede’s Latin plural *Cantica Canticorum*, refer to the same scriptural reality in the excerpts chosen here.” R. WRIGHT, “Introduction to Proverbs, Ecclesiastes and Song of Solomon”, *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament IX*, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois 2005, xxiv.

³ Јевреји деле књиге Танаха у три групе. Прву групу чине пет Мојсијевих књига и зову се „Тора“ или у слободном преводу „закон“. Другу групу књига чине деветнаест књига, и нази-

Соломоновим и Еклисијастом. Највећи део *Песме над њесмама* је у виду дијалога између двоје заљубљених, младожење и невесте, при чему кћери јерусалимске служе као погодан литерарни оквир. Песма над песмама се дели на пет песама које су повезане у јединствену целину и оне се деле на:

Наслов и пролог (1,1–4)

Прва песма (1,5–2,7)

Друга песма (2,8–3,5)

Трећа песма (3,6–5,1)

Четврта песма (5,2–6,3)

Пета песма (6,4–8,5)

Епилог: Химна љубави (8,6–7)

Додаци (8,8–14)⁴.

2. Аутор, место и време настанка Песме над Песмама

Прожимају се проблеми ауторства, сврхе и литерарне врсте. На основу дислова из 1,1, може се извести закључак или да је Песму написао Соломон или да је Песма о њему. Јеврејски језик допушта обе могућности. Сходно древном јеврејском и хришћанском предању, аутор *Песме над њесмама* јесте цар Соломон⁵. На основу језика, стила и композиције може се закључити да је све песме, осим каснијих додатака (8,8–14 и евентуално 8,6–7), написао један аутор. Шест других референци Соломоновог имена у целој књизи несумњиво потврђују тврдњу да је Соломон из 1,1, написао ову књигу (уп. 1,5. 12., 3,7. 9. 11; 8,11–12;)⁶. Такође, према савременим истраживачима,

вају се „Невиим”, што значи „пророци”. Трећу групу чини једанаест књига, и на јеврејском се назива „Кетувим”, што значи „списи”. Више о троделној подели јеврејског Танаха види: Р. КУБАТ, „Настанак старосавезног канона и његова теолошко-херменеутичка систематика“, у *Трајовима Писма*, Крагујевац 2012, 247–282, посебно 266–268. Уп. N. GEISLER/ W. NIX, *A General Introduction to the Bible*, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1986, 17–25.

⁴ Поједини савремени тумачи и преводиоци су тврдили да Песма над песмама није јединствено дело, него да је антологија љубавних „брачних песама“, док су други сматрали да је то збирка сиријских венчаних песама, или песама вавилонског порекла. Више о овој тематици видети у: R. WRIGHT, *нав. дело*, xxiv–xxv. „Unity is also suggested by the dialogical interplay of the voices of two lovers, one male and one female, and their professions of erotic love for each other. The book seems to be a loose collection or anthology of songs, poems or lyrics, counted as anywhere from six to as many as forty in number by individual scholars who think they know, and modern authorities tend to believe that this material was composed, or at least revised, at various times perhaps over the fifth and fourth centuries B.C.“

⁵ Више о ауторству *Песме над њесмама* у: RICHAD S. HESS, *Song of Songs*, Baker Publishing Group, Grand Rapids 2005, 17; W. HARRINGTON, *Uvod u Stari Zavjet. Spomen obećanja*, drugo izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987, 306–312.

⁶ „Unlike in Ecclesiastes, the name of Solomon does appear in the Song, some six times, but not as the speaker. An early endorsement of Solomonic authorship, which is not demanded by the book’s references to him, was given by Origen in the third century, as is attested in some of the excerpts that are included here. This endorsement, together with the early Christian tradition of

постоји много сличности у речнику и синтакси између Песме над песмама и Еклисијаста, која се такође приписује цару Соломону⁷.

Савремена историјско-филолошка критика, заснована углавном на лингвистичким основама, сматра да Песма над песмама не долази из Соломоновог пера, него верује и тврди да је настала много доцније, између 5. и 3. века пре нове ере⁸. Исправније, дакле, треба да се узме у обзир мишљење да Песма има соломоновско порекло, а да је касније добила дефинитивни облик⁹.

Два важна аргумента иду у прилог древном архаичном „соломоновском пореклу“ Песме над песмама. Заљубљене личности у *Песми* наводе се и називају као брат и сестра (ἀδελφίδός, ἀδελφή)¹⁰. То су изрази веома познати и уобичајени у древној египатској љубавној поезији која се датира пре Соломоновог периода (1300–1000 пре Хр.). Наиме, познато је да је Соломон неговао контакте и везу са Египтом тако што је увозио коње из Египта и имао је жену Египаћанку. Управо те „египатске елементе“ Песме над песмама истраживачи сматрају јаким показатељем соломоновског порекла, док су језички

allegorical interpretation, has worked to ensure the book's place within the Wisdom literature and its location within the Christian canon. It was, however, one of the last books to be so included". R. WRIGHT, *нав. дело*, ххv. Штавише, неки научници сматрају да Суламка која се спомиње у Песми над Песмама (6, 12), није фараонова кћи него само једна од варијација Соломоновог имена. Више о тој проблематици види: VICTOR SASSON, „King Solomon and the Dark Lady in the Song of Songs“, *Vetus Testamentum* 39:4 (1989): 407–14; T. LONGMAN III, *Song of Songs, New International Commentary on the Old Testament*, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2001, 35 и 192.

⁷ „Либерални теолози обично класификују ова два дела заједно, сматрајући их за представнике приближно истог периода јеврејске књижевности. Наравно, овај однос је фаворизован од стране стандардних јеврејских лексикона, који имају тенденцију да групишу оба дела лексички заједно. Запрепашћујућа је чињеница да ниједан од ова два дела не спомиње Бога као Јахвеа. Тетраграматон се не појављује ни у једном од њих; међутим, постоји значајан број речи које се појављују само у ове две књиге када је у питању јеврејска Библија“. Види: G. ARCHER, *A Survey of Old Testament Introduction*, Moody Press, Chicago 1994, 497.

⁸ Нека од древних јеврејских предања ауторство Песме над песмама, с једне стране, приписују Језекиљу, док с друге стране, присуство неких новијих израза указује на чињеницу да хронологија настанка Песме над песмама датира много после Соломона, с тим да је могуће да су те нове речи резултат уређивачких интервенција из доцнијег периода. По мишљењу Харингтона, нешто од темељне грађе може бити старије, али коначна редакција потиче из постсужањског периода, највероватније у периоду религијског и политичког мира које је настало након Јездрине и Неемијине реформе, негде у првој половини 4. века пре Христа. Види: W. HARRINGTON, *нав. дело*, 307.

⁹ Соломоновско ауторство књиге подржавају F. Delitzsch, J. Steimmueller и други. Више на ту тему видети: G. ARCHER, *нав. дело*, 497.

¹⁰ Оно што је посебно интересантно са језичке и стилске стране јесте да Песма над песмама садржи много речи које не постоје на другим местима у Старом Завету. Дело је карактеристично и по томе што се одликује богатом употребом имена градова, планина, биљака и животиња. У 117 стихова Песме писац набраја 15 врста животиња и 21 врсту биљака. Помињу се, наиме, градови Јерусалим и Дамаск, планине Ливан, Галад, Кармил и Ермон. Од биљака и животиња помињу се следеће врсте: јабуке, смокве, грожђе, нар, кеदार, палме, љиљани, руже, коњи, јелени, срне, лисице, голубови, грлице, козе, овце, као и егзотични парфеми: тамјан, миро, нард. Види: G. ARCHER, *нав. дело*, 499.

типови и врсте, који готово засигуро проистичу из каснијег периода, убачени током обраде текста¹¹.

2.1. Песма над њесмама и њен улазак у канон старозаветних књија

Од најстаријих времена водила се расправа међу јеврејским учењацима у вези са канонским статусом *Песме над њесмама* и о томе како је Песма над песмама могла ући у канон и пронаћи место у збирци светих књига¹². На сабору у Јамнији, око 90–100. године, било је извесног супротстављања намери да се ова књига канонизује. На сабору су рабини поставили кључно питање у вези са свештеним текстом Песме над песмама, расправљајући, на себи својствен традиционалан начин, да ли Песма над песмама прља руке или не, и да ли је догонадахнути спис? „У том периоду се, према, талмудском предању, и даље расправљало о томе да ли су Проповедник (*Šabbat 30b*), Песма над песмама (*Jadaim 3, 5*) и Јестира (*Megilla 7a*) догонадахнути списи ... Њихов статус ни тада није био коначно решен. То показује пројекат већ наведене Мишне у коме стоји: ‘раби Јехуда рече: Песма над песмама прља руке, док је Проповедник сумњив. Раби Јосе рече: Проповедник не прља руке, а Песма над песмама је сумњива’ (*Jadaim 3, 5*)“¹³.

Но и поред тога, она је прихваћена и постала делом јеврејског Танаха¹⁴. Најзначајнија, дакле, улога за улазак у канон јеврејског Танаха несумњиво

¹¹ P. TANNER, “The History of the Interpretation of the Song of Songs”, у: *Bibliotheca Sacra* 154 (January–March 1997), 23–46.

¹² Канон Старога Завета првобитно је формиран половином петог века, када су јеврејски рабини усвојили тридесет и пет књига које чине јеврејски Танах. Многи савремени научници сматрају да је канонизација Танаха потпуно завршена тек око 90. године од стране јеврејског сабора у граду Јамнији на обали Средоземног мора. Више о развоју и коначном формирању старозаветног конона види: P. КУБАТ, *нав. дело*, 262; S. Z. LEIMAN, *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible*, New York: Ktav, 1974. Такође, S. Z. LEIMAN, *The Canonization of Hebrew Scripture*, vol. 47, Harnden, CT: Archon, 1976, 32–33. „Раније се у науци сматрало да је до коначног формирања јеврејског канона дошло на сабору у Јамнији око 100. године. Хипотеза потиче од јеврејског научника Хајнриха Греца који је своју претпоставку засновао на предању Мишне, где се у једном тексту каже: ‘раби Симеон бен Азај (око 110) рече: ја сам ово предање узео из уста 72 старца на дан, јер је раби Елеазар бен Азарија (око 100) у училишту констатовао да Песма над песмама и Проповедник прљају руке’. Међутим, савремена истраживања показују да у то време није одржан никакав посебан и општеприхваћен сабор који се бавио питањем канона“. P. КУБАТ, *нав. дело*, 262.

¹³ *Исјо*.

¹⁴ Песма над песмама је и у Талмуду, великој јеврејској збирци тумачења сачињеној из два дела — Мишна и Гемара — тумачена алегоријски. „The work known as the Talmud (completed ca. 5th–6th centuries A.D.) consists primarily of two parts: the Mishnah, which constitutes the text, and the Gemara, which constitutes the commentary by the Amoraim or public lecturers on the Mishnah. The study of the Mishnah was pursued in two main geographical locations: Babylon and Tiberias. The Gemara from Babylon is called the Babylonian Talmud, and that from Tiberias is called the Jerusalem Talmud, and both of these together with the Mishnah are called the Talmud, though the distinction is generally made between the Babylonian and Jerusalem or Palestinian“. WESTON W. FIELDS, „Early and medieval Jewish Interpretation of the Song of Songs“, *Grace Theological Journal* 1.2 (Fall, 1980) 226–227. Више о Талмуду, његовом настанку и подели види у: H. L. STRAC, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1931, 5–6.

припада равину Аквиби који је упозорио: „Свако ко би се усудио да сматра ову књигу профаном љубавном песмом, изгубио би свој удео у Свету који долази“¹⁵. Њему се, такође приписују и чувене речи: „Сви су списи свети, али је Песма над песмама најсветија“ (Mishna, *Jadaim*, 3, 5). На овој, рекли бисмо, смелој одлуци интегрисања ове песме, првобитно у јеврејски, а потом и у хришћански канон Библије, изграђено је једно колосално ерминевтичко дело и исписане су хиљаде и хиљаде страница на којима су Јевреји и хришћани вековима записивали перипетије душе и духа. Због свих наведених разлога, сасвим је оправдано њено место у канону Старога Завета.

У хришћански канон старозаветних књига Песма над песмама је примљена без нарочитог отпора будући да је постојала у јеврејској Библији и у преводу Септуагинте. Готово сви велики Оци тумачи Цркве прихватили су Песму над песмама као богонадахнути спис и радо су је тумачили. Једини изузетак представља мишљење Теодора Мопсуестијског који је оспоравао богонадахнутост Песме над песмама сматрајући је за обичну песму која опевава телесну љубав између двоје људи¹⁶.

2.2. *Краткиак исѿоријати шумачења Песме над ѿесмама*

Старозаветни пророци су у својим списима описивали савез између Јахвеа и изабраног народа Божјег Израиља, склопљен у пустињи Изласка, као брачни савез. Међутим, тај савез је био само праслика савршенијег савеза који ће се догодити у последња времена. По мишљењу појединих Отаца Цркве, управо *Песма над ѿесмама* јесте пророштво о тој будућој свадби, тј. она је свадбена песма есхатолошке свадбе Јагњетове коју нам описује

¹⁵ „But even within the framework of midrashic interpretation, the use of the book was limited. It was prohibited to use a text of Canticles from which one would develop a homily having a shameful or odious implication. As noted above, Akiba, for example warns that anyone who would dare treat this book as a secular love poem forfeits his share in the World to Come. Another passage carried the consequence even further: the penalty would not be restricted to the individual but would jeopardize the welfare of all mankind. Види: WESTON W. FIELDS, *нав. дело*, 229.

¹⁶ Нажалост, једину информацију о ставу Теодора Мопсуестијског према Песми над песмама налазимо код његовог великог противника Леонтија Византијског који нам у свом делу *Проѿив Афѿарѿодокеѿиа* оноси податак да је Теодор одбацивао Песму над песмама из канона старозаветних књига. ЛЕОНТИЈЕ ВИЗАНТИЈСКИ, *Κατὰ τῶν Αφάρτοδοκῆτων*, PG86, 1365. „Κατὰ τὴν λорικὴν αὐτοῦ γυνάμην καὶ γλώσσαν, ἐκλαβὼν ὁ θρασὺς καὶ ἄμετρος τὴν τόλμην, ἐκ τῶν ἐγῶν βιβλίων ἀπέτεμεν“. Међутим, неоспорна је чињеница да је једини од древних Отаца који није тумачио Песму алегоријски. „The single writer in the early church favoring a literal and rationalizing exegesis of the Song was Theodore of Mopsuestia (360–429) of the school of Antioch, a sample of whose comment is presented below, who clearly implied that the literal is all there is, and whose views were condemned by the Fifth Ecumenical Council (Constantinople II, 553). Theodore’s literal interpretation of the Song as an account of the marriage of Solomon to Pharaoh’s daughter also finds echoes in his contemporary Julian of Eclanum, a Pelagian theologian and bishop, fragments of whose commentary are also presented here, although Theodore’s literal interpretation is not followed in Theodoret of Cyr, who nearly matched Theodore in time and place“. R. WRIGHT, *нав. дело*, xxvi.

Јџванџво Открџивење: „И видех Свети Град, Јерусалим нови, где силази са неба од Бога, припремљен као невеста украшена мужу своме“ (Отк. 21, 2)¹⁷.

По мишљењу неких научника, *Песма над њесмама* је имала више различитих тумачења него било која друга књига у Библији¹⁸, док, по мишљењу других, она представља „највећи ерминевтички изазов“ у Старом завету¹⁹. Један изванредан егзегета назвао је ову књигу „најнејаснијом књигом Старог завета“²⁰. Сходно томе, „међу књигама Библије Соломонова Песма је једна од најмањих, најтежих, али и једна од најпопуларнијих књига и за Јевреје и хришћане. Током векова је написано на стотине књига и коментара и небројен број проповеди је изречено на њених 117 стихова“²¹.

Дакле, ово дело је током дугог низа векова различито тумачено²². Тумачења се могу свести на два: 1. алегоријско тумачење²³, које говори и означа-

¹⁷ Види: Ж. Даниелу, *Свејшџ Писмо и Лиџџурџиџа*, Краљево 2009, 153.

¹⁸ Н. Н. ROWLEY, „The Interpretation of the Song of Songs“, у *The Servant of the Lord and Other Essays on the Old Testament*, (London: Lutterworth, 1952), 197. По мишљењу познатог савременог јелинског теолога и мислиоца Христе Јанараса, стихови Песме над песмама су веома често очаравали, али неретко и саблажњавали многе вернике читаоце овог свештеног текста који садржи можда најзаноснију љубавну поезију свих векова. Стога се са правом Јанарас пита, да ли је *Песма над њесмама* само једна љубавна песма па чак и двоје снажно заљубљених личности, или се можда иза божанског еротског стиха скрива нешто више и дубље? Види: Х. ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Σχόλιο στό Ἀσμα Ἀσμάτων*, Δόμος, (6η) Ἀθήνα 2003, 121.

¹⁹ А. LaCOCQUE, *Romance, She Wrote: A Hermeneutical Essay on Song of Songs*, xi. По мишљењу веома угледног, почившег професора Саве Агуридџиса, још од древних времена ова књига је изазивала мноштво коментара и тумачења и сматра се једном од најтежих књига Старог Завета за разумевање.

²⁰ F. DELITZSCH, *Biblical Commentary on the Song of Songs and Ecclesiastes*, Grand Rapids, Mich: Eerdmans, 1968, 3–4. W. Phipps такође износи једно веома карактеристично мишљење: „it is one of the pranks of history that a poem so obviously about hungry passion has caused so much perplexity and has provoked such a plethora of bizarre interpretations“. Види: W. E. PHIPPS, „The Plight of the Song of Songs“, у *JAAR* 42 (1974), 15.

²¹ „Among the books of the Bible, the Song of Solomon is one of the smallest, most difficult, yet one of the most popular with both Jews and Christians. Over the centuries hundreds of books and commentaries have been written and unnumbered sermons preached on these 117 verses“. Види: G. LLOYD CARR, *The Song of Solomon*, Tyndale Old Testament Commentaries [Downers Grove, IL: InterVarsity, 1984], 15.

²² Више о тумачењу Песме над песмама у јеврејској традицији види: WESTON W. FIELDS, *нав. дело*, 221–31. „The Song of Songs provides an excellent background for discussing various hermeneutical approaches to the Old Testament. This grows out of the large number of different interpretations attached through the ages to this enigmatic book. If one is to understand Christian interpretation, especially the roots of allegorization, he must first understand Jewish interpretation of the book before Christianity and afterward. Thus, in this article interpretation of the Song is traced from the period of the Septuagint translation through the Mishnah and Talmud to the medieval period in order to show when and with what effect allegorization came to be the standard method of interpreting the book“.

²³ „Алегџреза се, као егзегетска метода, појавила у античкој Јелади. Почџци алегџријског тумачења, према научним увидџима, сежу до 6. века пре Хр. Алегџреза се појавила у јелинској философској средини, а користила се приликом тумачења хомеровских и других ста-

ва љубав Бога према изабраном народу Израиљу²⁴, и 2. дословно тумачење, које истиче и наглашава похвалу људској љубави.

У јеврејској традицији превладала је историјско-теолошка алегорија по којој Песма описује љубав, или завет, између Јахвеа и изабраног народа Израиља, при чему се Израил представља као божанска невеста. Овај начин тумачења био је прикупљен у посебни Мидраш о Песми, и у арамејској парафрази која није слободан превод књиге, већ представља опширно алегоријско тумачење.

Они који тумаче књигу алегоријски – што чини већина тумача²⁵ — верују да оно шта је писац рекао јесте само симболична љуска за дубље, духовно значење које читалац мора да открије. Јеврејски тумачи су ово дубље откривење тумачили као Божју љубав према Израиљу²⁶, док су је хришћански тумачи, као што ћемо видети, веома често сагледавали као Христову љубав према Цркви као својој невести у виду свадбе²⁷. Та есхатолошка свадба, коју нам описује Нови Завет, испуњена је у догађају Оваплоћења Сина Божјега, али која ће се коначно остварити и испунити у Парусији када ће Женик Христос поново доћи у свет. Период између Оваплоћења и Парусије, свети Оци су сагледавали у светотајинском животу Цркве. Наиме, свадба Женика Христа и Невесте Цркве се одвија у светотајинском

рих текстова... Алегоријска метода представља егзегетски поступак реинтерпретације старих предања која се више нису могла разумевати у дословном читању текстова“. Р. КУБАТ, „Алегореза као демитологизација“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* 13(2013), 7.

²⁴ По мишљењу Филдса, алегоријско тумачење Песме датира још од најранијих времена, највероватније и пре превода Септуагинте (половина трећег века пре Христа за време владавине Птоломеја). Филдс у свом закључку наглашава следеће: „(1) there is no record of allegorization in the earliest period of Jewish history; and (2) that allegorization became the predominant method of interpretation among the Jews in the later periods. It was shown that no allegorization can be discovered in the LXX (Hebrew canon), Ben Sira, the book of Wisdom (of Solomon), Josephus, or the Ezra. But beginning with the Talmud, and continuing with the Midrashim and Targumim, allegorization took over as the accepted method for interpreting the Song“. WESTON W. FIELDS, *нав. дело*, 231.

²⁵ „Allegorization became the predominant method of interpretation in the later periods“. WESTON W. FIELDS, *нав. дело*, 222.

²⁶ По мишљењу Парсонса, текст Песме над песмама сам по себи не указује на то да треба да тумачимо ову књигу другачије од било које друге библијске књиге. Види: GREG W. PARSONS, „Guidelines for Understanding and Utilizing the Song of Songs“, у *Bibliotheca Sacra* 156:624 (October–December 1999), 402.

²⁷ “Even in Judaic tradition as well as generally in the early Christian world, the book’s contents were treated allegorically or figuratively, although the book does not mention God or purport to be telling its readers a sacred history....When the book is treated allegorically or spiritually, as most patristic commentators did, its mosaic of love stories is seen as suggestive of the relationship between a bride and a bridegroom, between God and Israel as God’s chosen people, between God and the individual soul, between Christ and the individual soul, or between Christ and the church“. R. WRIGHT, “Introduction to Proverbs, Ecclesiastes and Song of Solomon”, *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament IX*, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois 2005, xxv.

животу Цркве, на првом месту у Светој Евхаристији која је представљена, као што ћемо видети код Григорија, као брачно сједињење Христа и душе²⁸.

По мишљењу Ж. Даниелуа, у светотајинском тумачењу *Песме над њесмама* можемо запазити два аспекта. „С једне стране, *Песму* у целини Свети Оци су протумачили као слику светих тајни у смислу брачног савеза Христа и душе. И то изгледа као оправдана разрада буквалног смисла текста. Али, с друге стране, Свети Оци ће покушавати да доведу у везу различите стихове *Песме над њесмама* с разним аспектима литургије посвећења“²⁹.

У хришћанском тумачењу *Песма над њесмама* симболизује јединство и мистично венчање Исуса Христа са Црквом³⁰ или, нешто доцније, као слика односа између Христа и поједине душе³¹. Хришћанско тумачење *Песме над песмама* пронашало је већ пут поплочан, с тим што је место Јахвеа заузео Христос, а улогу Израиља Црква. Ако је први хришћански тумач *Песме над њесмама* свети Иполит Римски (крај 2. почетак 3. века)³², онај ко је дефинитивно одредио и дефинисао начин хришћанског тумачења јеврејске брачне песме, несумњиво је велики александријски теолог Ориген³³, који је, по предању, слушао беседе Иполитове када је посетио хришћанску заједницу у Риму 212. године.³⁴

²⁸ Више о светотајинском тумачењу *Песме над песмама* у патристичкој егзегези видети у: Ж. Даниелу, *Светио Писмо и Лишурџија*, Краљево 2009, 154.

²⁹ *Исџо*.

³⁰ McCAMBLEY C., *Gregory of Nyssa. Commentary on the Song of Songs. Introduction and Translation*, Brookline, MA 1987, 5–6.

³¹ По свему судећи, да није било алегоријског тумачења хришћанских Отаца и теолога, *Песма над песмама* би сигурно нестала без трага. Више о патристичкој егзегези у: R. A. NORRIS, *The Song of Songs: Interpreted by Early Christian and Medieval Commentators*, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2003; M. H. POPE, *Song of Songs: A New Translation with Introduction and Commentary*, Anchor Bible; Garden City, N.Y.: Doubleday, 1977, 112–25.

³² „Иполит Римски је био сваременик Оригена. Његов утицај на Западу је био велики, све до средњовековних критичара. У егзегези је примењивао типолошки и алегоријски метод, на начин како је то било у оно време примљен на Истоку, где је он, како изгледа, и добио образовање ... Он *Песму над песмама* објашњава, попут Оригена, женика — Христом, а невесту — Црквом. Понекад назива и душу невестом Христовом пуном љубави“. РАДОВИЋ А., *Исџоријски ѡресјек ѡумачења Сџарој Завеџа*, Јасен, Никшић 1996.

³³ Митрополит Амфилохије бележи следеће: „Веома је значајно Оригеново тумачење *Песме над њесмама*, које је послужило као узор (протитлов) за доцнија тумачења и на Истоку и на Западу. У предговору тог свог тумачења он каже: ‘Онај који није схватио својства личности божанског Писма, својства оних који говоре и онога о чему је реч, увелико замрачује оно што је речено’. Да наведемо само један пример његовог тумачења *Песме над песмама*. У *Песми се* каже: *миро је изливано име ѡвоје. Зайо ѡе воле девојке* (1, 3). По Оригену, овде се прориче сила Христова имена, која је испунила свет приликом Његове појаве у свету. Име Његово се излило као миро да би постало по Павлу, *једнима мирис смрџи за смрџи, а друјима живојни за живој* (2. Кор. 2, 16). Зато и говори невеста: *зайо ѡе воле девојке*, тј. душе људске. Излило се да не би више ѡгало затворено у скривености“. Види: РАДОВИЋ А., *нав. дело*.

³⁴ Према Јевсевију, своја опширнија тумачења Светога Писма почео је Ориген, с једне стране, под утицајем Иполита Римског, који је иначе први почео да пише опширне коментаре на Свето

Оригеново тумачење *Песме над њесмама*³⁵ је неупоредиво са било којим другим. Блажени Јероним ће у свом предговору превода Оригенових омилија на Песму над песмама на латински језик, око 383. године, изрећи следеће веома упечатљиве речи: „Ориген је у тумачењу других књига превазишао све остале, а у Песми над песмама је превазишао самога себе“³⁶. Веома дуга посторигенска епоха хришћанских тумача кретала се његовим траговима и духом.

Поред Григорија Ниског који је готово век и по после Оригена тумачио Песму над песмама, важно је навести и следеће Оце егзегете који су, мање или више, следили у својим тумачењима корифеја Александријске школе, „челичног“ Оригена: Нил Анкирски, Амвросије, Августин, Јероним, Кирило Александријски, Теодорит Кирски³⁷, Григорије Велики³⁸ и други.

3. Григорије Ниски као тумач Светога Писма

Тумачење Светога Писма била је основна брига свих великих Отаца и Учитеља Цркве, па тако и светог Григорија Ниског. Управо из тог разлога ег-

Писмо. Њега је Ориген срео и неко време слушао у Риму, када је тамо ишао да посети овај стари град и хришћанску Цркву у њему, неку годину раније, око 212. године, после смрти императора Севера. ЈЕВСЕВИЈЕ ПАМФИЛ, *Црквена историја VI*, 22—23. Упореди: ЈЕВТИЋ А., „Ориген и грчка философија”, у: *На њујевима Оцаца* — књига друга, Храст, Београд 1991, 73.

³⁵ ОРИГЕН, *In Canticum Cantorum*, PG 13, 37–216. “The earliest surviving Christian commentary on the Song was by Hippolytus of Rome, surviving in fragments that span only the first three chapters, but it was Origen who wrote the commentary whose influence was all-pervasive”. R. WRIGHT, “Introduction to Proverbs, Ecclesiastes and Song of Solomon”, *Ancient Christian Commentary on Scripture. Old Testament IX*, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois 2005, xxv. Више о тумачењу и утицају Оригена на друге хришћанске тумаче види: E. Ann MATTER, *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990; J. W. TRIGG, “Commentary on the Song of Songs,” у: Origen, *The Early Church Fathers*, London and New York: Routledge, 1998, 45–49; M. W. ELLIOTT, *The Song of Songs and Christology in the Early Church 381–451*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.

³⁶ “Origenes cum in caeteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum ipse se vicit”. БЛАЖЕНИ ЈЕРОНИМ, *Interpretatio homiliarum duarum Origenis in Canticum canticorum*, PL23, 1173В.

³⁷ ТЕОДОРИТ КИРСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, PG81, 28А–213В. И поред чињенице што блажени Теодорит, као представник антиохијске школе, није био склон алегорији, можемо да уочимо на многим местима у његовом тумачењу Песме над песмама, употребу алегорије и духовног тумачења. По мишљењу Теодорита Кирског, основни задатак сваког егзегете јесте, „проницање у тајне Свесветог Духа“. Иако је у тексту тражио „скривени бисер разумевања“, Теодорит Кирски се, као и многи други Оци, бавио језичком анализом текстова на начин који је одговарао духу његовог времена. Уважавање дословног и скривеног смисла захтевало је одговарајући методолошки поступак. „Када једемо удове Женика и пијемо Његову крв, испуњавамо брачно сједињење“. ТЕОДОРИТ КИРСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, PG81, 128АВ.

³⁸ Више о тумачењу Песме над песмама код Григорија Великог и о утицају Оригена на његову егзегезу видети у: J. M. PETERSEN, „The Influence of Origen upon Gregory the Great’s Exegesis of the Song of Songs”, у: *Studia Patristica 18:1* (1985), 343–47.

зегеза овог кападокијског Оца представља једну од главних тема која се последњих пар деценија налазе у жижи научног интересовања. Свети Григорије је био један од највећих теолога и најаутентичнијих учитеља Цркве. Дух отворен и широк, проткан и напојен Светим Писмом и Светим Предањем Цркве, али и древним класичним образовањем, постао је веома дубок тумач Светог Писма и сјајан догматски теолог, велики учитељ мистичког богословља и духовног живота Цркве, али, изнад свега, велики и снажни борац и противник свих јеретика и непријатеља вере.

Према мишљењу већине научника и истраживача дела и учења Светог Григорија Ниског, његовог лик доминира, у породици Кападокијских Отаца, као *par excellence* хришћанског философа и мистика и заузима посебно место међу Оцима свих векова³⁹. Одличан познавалац не само Светога Писма него и световног знања⁴⁰, он је успео, на чудесан начин, да постигне савршену синтезу ова два елемента, и управо та чињеница му је била од велике помоћи у његовим богословским трагањима о важним питањима вере и живота Цркве.

По мишљењу веома познатог западног теолога Ј. Квестена, списатељски рад Светог Григорија Ниског био је велик и свестран, и по обиму и по дубини превазилази другу двојицу Кападокијаца, Василија Великог и Григорија Назијанзина⁴¹. „Онај ко изучава дело и учење Светог Григорија Ниског

³⁹ Трећи Васељенски Сабор, препознајући вредност и значај његове личности и теологије, окарактерисао га је «μετά τόν ἀδελφόν δεύτερος ἐν τε λόγοις καί τρόποις», док је Седми Васељенски сабор, четири стотине година после његове смрти, доделио му јединствен назив који је даван богословима Цркве, „Отац отаца“: «Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης ὁ πῶλεως πρόεδρος, ὁ Πατήρ τῶν Πατέρων παρά πάντων ὀνομαζόμενος», Mansi, xiii, 293D.

⁴⁰ Свети Григорије Ниски, као уосталом и други црквени Оци, није следио слепо једну одређену философску школу, него је био пажљив, бирајући само оно што је било корисно и прикладно за његов циљ. Његов став према различитим философским ставовима био је критички, и он их је само делимично прихватао или у потпуности одбацивао. Стога, употреба различитих философских термина и израза не означава самим тим и прихватање њиховог првобитног философског смисла и значења, управо стога што је Свети Григорије, следећи верно светоотачко предање, придавао тим терминима ново значење и садржину. Управо у овом и у оваком прецизном прилагођавању термина сагледава се допринос Отаца Цркве у обликовању и формулисању православне теологије и терминологије. ΟΡΦΑΝΟΥ Μ., *Εριτηνεία Πατέρων καί Πατερική θεολογία*, Αθήνα 1994, 17.

⁴¹ QUESTEN J., *Patrology III. The Golden Age of Greek Patristic Literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Maryland 1983, 262. У свом поређењу Григорија Ниског са Оригеном и другим Кападокијцима Ханс фон Балтазар сматра га, с једне стране, мање блиставим, искуснијим и плоднијим од његовог великог учитеља Оригена, с друге стране пак, човека од много мање акције него Василије; међутим, превазилази их обојицу по дубини своје мисли. По њему, Григорије је могао боље него било ко други да пресади у унутрашњост хришћанског света духовно наслеђе античке Јелаве. Види: Н. U. von BALTHASAR, *Presence et Pensee. Essai sur la philosophie religieuse de Gregoire de Nysse*, Paris 1942, xviii–xvii. Чувени немачки научник Н. Weiss у свом делу о кападокијским Оцима напомиње да се Григорије Ниски, у односу на другу двојицу Кападокијаца, налази много ближе Александријској школи и предању. Види: Н. WEISS, *Die grossen Kappadozier, Basilius, Gregor von Nazianz und Gregor von Nyssa als Exegeten*, Braunsberg, 1872, 156.

мора да има непрестано у виду његову веру у тројичног Бога стога што је она апсолутни предуслов живота и мисли кападокијског Оца, као што је, уосталом, и темељ и хришћанства уопште⁴². С једне стране, књиге Светога Писма, посебно пак, дела Светога апостола Павла и Светога Јована Богослова, представљају за Григорија непресушни извор, а с друге стране, он је познавалац јелинског образовања⁴³ и скоро васцеле философске традиције⁴⁴.

На мисао и егзегезу Светога Григорија Ниског утицала су углавном две велика Оца Цркве: Свети Василије Велики⁴⁵ и Ориген⁴⁶. Василије Велики

⁴² ΜΠΟΥΚΗ, *Η γλώσσα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὑπὸ τὸ φῶς τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως*, Θεσσαλονίκη 1970, 79.

⁴³ У различитим приликама Григорије је показивао своје поштовање према Јелинској *παιδεία* због њеног богатства и вредности, а да притом у исто време није потпуно ослобођен од пристрасности која је била карактеристична за рану Цркву. Међутим, без обзира на неке негативне коментаре, сходно једној од његових изјава, Свети Григорије је сматрао и веровао да су „ἠθικὴν τε καὶ φυσικὴν φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν, καὶ τὴν λογικὴν πραγματείαν, καὶ πάντα ὅσα παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζεται, су веома корисне и пожељне за проучавање „ὅταν δέη τὸν θεῖον τοῦ μυστηρίου ναὸν διὰ τοῦ λογικοῦ πλοῦτου καλλωπισθῆναι“. ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Мојсијев животи*, РГ44, 360ВС.

⁴⁴ „He is well versed not only in Christian and pagan theology, but also in the philosophies of classical Greece and of his own time. In contrast to the other two Cappadocians, his brother Saint Basil, who was more interested in the institution and training of the church, and Gregory of Nazianzus with his strong rhetorical and theological tendencies, Gregory of Nyssa had a decidedly strong philosophical bent. Gregory was perhaps better versed in heathen philosophy than any other church writer of the fourth century“. J. P. CAVARNOS, „Gregory of Nyssa on the Nature of the Soul“, у *Greek Orthodox Theological Review* vol. I. (March 1955), 133–141. Уп. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ε., «Γρηγόριος ὁ Νύσσης», *ΘΗΕ*12, 756–757.

⁴⁵ Отац Георгије Флорофски каже да је Григорије Ниски као егзегета „наставио дела свога брата светог Василија. С друге стране, он је наново обрадио теме оригеновске егзегетике. Првој групи припадају два трактата која допуњују „Шестоднев“, „О стварању човека“, и „Шестодневу, реч одбране брату Петру“. Ту се Свети Григорије придржава библијског текста не предајући се алегорези ... Остали егзегетски радови припадају много каснијем времену и у њима се он понаша као једнострани алегориста. У свима њима је једна једина тема: богопознање и наравственоаскетски пут човека ... Значајни су и коментари на Песму над песмама, у којима иде за Оригеном. У уводу коментара, које је посветио Олимпијади, Григорије брани алегоријски метод. У „Песми над песмама“ он види тајновито изображење духовног брака човекове душе и Цркве са најжељенијим небеским Жеником Христом“.

⁴⁶ „Свети Григорије Ниски у својој егзегези следи свога брата Светог Василија Великог, али и усваја ерминевтичка начела великог александријског богослова Оригена“. Види: РАДОВИЋ А., *нав. дело*. Свети Григорије је познавао веома добро Оригенов алегоријски метод тумачења и ерминевтичка дела Оригенова која је изобилно користио, али не у виду „ропске зависности“. У предговору свог дела *Тумачење Песме над песмама* свети Григорије спомине Оригеново име и наглашава његов утицај на свој коментар. У наставку Свети Григорије оправдава свој покушај и труд наводећи два разлога. С једне стране, дело је настало као одговор на молбу Олимпијаде, а с друге стране, зато што је сматрао да и сâм има нешто корисно да каже верујући да га нико неће осудити због тог покушаја, посебно имајући у виду дожанску реч Светога апостола Павла који каже да ће „сваки примити своју плату према своме труду“ (1. Кор. 3, 8). „Εἰ δὲ τοῦ Ὀριγένους φιλοπόνως περὶ τὸ βιβλίον τοῦτο σπουδάσαντος καὶ ἡμεῖς γραφῆ παραδοῦναι τὸν πόνον ἡμῶν προεθυμήθημεν, ἐγκαλεῖται μηδεὶς πρὸς τὸ θεῖον τοῦ ἀποστόλου λόγιον βλέπων, ὃς φησὶν ὅτι “εἰς ἕκαστος τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον“. ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над песмама*, изд. Н. LANGERBECK, 13. РГ44, 764В.

је имао огроман утицај на образовање и на животни пут Светог Григорија. Григорије га увек, са љубављу и поштовањем, назива својим учитељем и оцем. И Оригенов утицај на мисао Светог Григорија Ниског био је огроман. И поред чињенице да Свети Григорије одбацује поједина Оригенова учења, као што су предпостојање и пад душа у тела, он се слаже са њим по питању поновног васпостављања (ἀποκαταστάσεως), сматрајући да ће се сва творевина вратити Богу како би било „све у свему“ (1 Кор. 15, 28). Међутим, неопходно је, напоменути да, и поред чињенице да његово учење о апока-тастази има неке оригенистичке карактеристике, оно такође има и веома суштинске разлике⁴⁷. Ориген и Григорије верују у апокатастазу човека, али се не слажу у погледу начина на који ће се то десити⁴⁸.

4. Песма над песмама у егзегези светог Григорија Ниског

Коментар на њесму над Песмама сматра се најодимнијим и најважнијим ерминевтичким делом Светог Григорија Ниског⁴⁹. За њега Соломонова *Песма над њесмама* изображава љубавно јединство између Бога и Цркве као његове невесте, или, да будемо још прецизнији, љубавно јединство између Бога и сваке душе у виду брака⁵⁰. Дело се састоји од великог предговора и

⁴⁷ „Савременици Светог Григорија Ниског се нису изјашњавали о његовој есхатологији. Први помен о томе налазимо код преподобног Варсануфија (упокојио се око 550. године). Он је сматрао да је Григорије некритички ишао за Оригеном. Касније је преподобни Максим Исповедник учење Светог Григорија о апокатастасису тумачио у смислу да се „васпостављање“ односи само на „свеукупност душевних сила“: свака душа ће се обратити сагледавању Бога. Јер, „као што сва природа у очекивано време кроз васкрсење тела треба да добије нетрулежност, тако и повређене силе душе током векова треба да одбаце порочне образе који се у њој налазе. Тако ће душа, достигавши границе векова и не нашавши покоја, приступити безграничном Богу. На тај начин ће она у признавању, премда не и учешћем у добру, повратити силе и васпоставити се у првобитно стање, те ће постати јасно да Творац није виновник греха“. Г. ФЛОРОВСКИ, *Источни оци IV века*, Братство Св. Симеона Мироточивога, Врњачка Бања 1997, 332.

⁴⁸ Више о овој теми види: J. P. CAVARNOS, *St. Gregory of Nyssa on the Origin and Destiny of the Soul*, Belmont Mass 1956, 12; J. DANIELOU, *L' être et le temps chez Grégoire de Nyse*, Leiden 1970, 223–224; В. ТАТАКН, *Η Συμβολή της Καππαδοκίας στη χριστιανική σκέψη*, Αθήναι 1989, 259.

⁴⁹ Н. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ, *Άγιος Γρηγόριος Νύσσης*, ВЕПЕС 65, 91. Наводи су по критичком издању Григоријевог тумачења Песме над песмама које се налази у Н. Langerbeck, *Gregorii Nysseni opera*, vol. 6, Leiden 1960. Ради лакшег и бољег прегледа наводи се и Мињово издање *Patrologia Graeca*, том 44.

⁵⁰ „Тропикијско или алегоричко тумачење заступљено је у тумачењу Песме над песмама. По Светом Григорију, Песма над песмама изображава љубав између душе и Бога, приказану у виду брака. Он не превиђа ни Оригенову идеју да невеста означава Цркву, али јој не придаје толики значај колики јој придаје Ориген, кога иначе хвали“. РАДОВИЋ А., *нав. дело*. Упореди: J. QUASTEN, *Initiation aux Pères de L'Église I*, Paris 1955, 378–380. Види: ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над песмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 22–23. PG 44, 769D–772A. «... ὑπερίθρησι παντὸς τοῦ δι' αἰσθήσεως καταλαμβανομένου τὴν ἐπιθυμητικὴν τῆς ψυχῆς ἡμῶν κίνησιν ἐπὶ τὸ ἀόρατον κάλλος καὶ οὕτως ἐκκαθάρας τὴν καρδίαν τῆς περὶ τὰ φαινόμενα σχέσεως

петнаест омилија у којима тумачи *Песму над њесмама* од почетка па све до поглавља 6,9⁵¹. У својој изјави коју проналазимо у прологу дела, Свети Григорије сâм каже „да је сада до половине протумачио *Песму над песмама*“, и обећава, одмах у наставку, да ће покушати да протумачи и анализира и остатак дела „ако му Бог подари још мало времена и живота“⁵², што се, нажалост, није остварило никада због његовог престављења.

Коментар на *Песму над Песмама*, као, уосталом, и сва друга његова дела, поседује све главне карактеристике списатељског рада Светог Григорија Ниског и украшено је уобичајеним и познатим Григоријевим даровима оригиналности, оштрине, дубине, пуноте и јасноће. Следећи увек „великог еклисиолога Светог апостола Павла“, Свети Григорије документује свој библијски темељ и јасноћу.

Петнаест омилија на *Песму над Песмама* јесте дело у коме се експлицитно и *par excellence* развија еклисиологија Светог Григорија Ниског, и где се употребљава слика „тела Цркве“, која је повезана са сликом Младожење и Невесте. За њега је „Песма израз љубави Христове према Цркви, а на људском плану, Христа према души“⁵³. Као што нам Свети Григорије у првој омилији наглашава, сâм израз „Песма над песмама“ својом узвишеношћу нас уверава да ће нас научити „тајном над тајнама“ и да ту Тајну, која окружује *Песму над песмама* у њеном већем делу, људска природа не може нити да пронађе, ни да појми⁵⁴.

У предговору дела проналазимо више важних информација о настанку и карактеру самога дела. Једна од веома корисних информација за наста-
нак овог, по свему судећи, последњег ерминевтичког дела Светог Григори-

τότε διὰ τοῦ Ἀϊσματός τῶν Ἀισμάτων ἐν τὸς τῶν θεῶν ἀδύτων μυσταγωγεῖ τὴν διάνοιαν· ἐν οἷς τὸ μὲν ὑπογραφόμενον ἐπιθαλάμιος τίς ἐστὶ διασκευή, τὸ δὲ νοούμενον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἐστὶν ἀνάκρασις».

⁵¹ У свакој од петнаест омилија Свети Григорије Ниски тумачи одређене стихове из *Песме*, и то на следећи начин: прва омилија, 1, 2–4; друга, 1, 5–18; трећа, 1, 9–14; четврта, 1, 15–2, 7; пета, 2, 8–17; шеста, 3, 1–8; седма, 3, 9–4, 7; осма, 4, 8–9; девета, 4, 10–15; десета, 4, 16–5, 2; једанаеста, 5, 3–4; дванаеста, 5, 5–7; тринаеста, 5, 8–12; четрнаеста, 5, 13–16; петнаеста, 6, 1–9.

⁵² ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 13. PG44, 764C. „Ἐν ταῦταις γὰρ ἡμῖν πρὸς τὴν δημοσίαν ἀκοὴν ὁ περὶ τοῦτου λόγος διεσπουδάσθη. Εἰ δὲ παράσχοι καὶ ζωῆς χρόνον ὁ τῆς ζωῆς ἡμῶν ταμίαις Θεὸς καὶ εἰρηνικὴν εὐκαιρίαν, καὶ τοῖς λεπτομένοις ἴσως ἐπιδραμοῦμεθα· νῦν γὰρ ἡμῖν μέχρι τοῦ ἡμίσεος προῆλθεν ὁ λόγος καὶ ἡ θεωρία“.

⁵³ К. МОРЕСКИНИ, *нав. дело*, 45. „Ради циља којем егзегеза тежи, који је заправо мистичка аскеза, очигледно је да је ово друго значење битније. Григорије подвлачи мистички смисао сваке посебности светог текста уједињујући у један контекст сва духовна искуства на која је увек правио референце, попут оне екстатичке визије *πρὸς τὴν οὐρανὴν* која обухвата душу обузету екстатисом, узношења ка Богу, немирног протезања према вољеном (*εpektasis*), попут туге коначног човека пред бесконачним Богом“. Исто.

⁵⁴ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, экд. Н. LANGERBECK VI, 26. PG 44, 773C.

ја Ниског⁵⁵ јесте податак да је ово дело добило свој коначни облик после редактуре и допуне белешки⁵⁶ које су водили неки од пратилаца Светога Григорија, када их је током поста изговорио у цркви⁵⁷.

Такође важан податак јесте и чињеница да своје дело посвећује угледној племкињи, ђакониси Олимпијади⁵⁸. На самом почетку свог предговора он поздравља ову, по свему судећи, значајну и утицајну ђаконису и обавештава је да се одазвао њеној молби и интересовању за Песму над песмама, молби коју је она, и усмено и писмено, изразила тражећи од Светог Григорија да јој открије „скривену у речима философију, прочишћену од површног значења речи“⁵⁹. Поштујући врлински живот и чистоћу живота Олимпијаде, Григорије са смиреностију наглашава да се није прихватио овога посла зато што је хтео да буде од користи самој Олимпијади, јер су њене духовне очи заце-

⁵⁵ Ово дело, *Коменџар на Песму над њесмама* написан је од стране Светог Григорија Ниског последњих година његовог живота, негде између 391. и 394. године, у периоду његовог тиховања“. Види: С. ПАПАДОПУЛОС, *Πατρολογία Β'*, Αθήνα 1994, 625. „Gregory's *In Canticum canticorum* (Homilies on the Song of Songs), however, belongs to the very last years of his life, and the same is probably true, as Daniélou argued, of *De vita Mosis* (Life of Moses) and the treatise *De perfectione* (On Perfection), which share significant themes with the Homilies“. R. A. NORRIS, *нав. дело*, хх.

⁵⁶ „Finally, it is clear that what has come down in the manuscript tradition is indeed a set of homilies, and in a form not too far removed from that in which they were delivered. Gregory explains that certain of his “associates” had “taken down notes” (no doubt in shorthand) of “the greater part” (τὰ πολλά) of what he had said. He then, so the report says, did three things. He accepted what these associates had given him (surely rendered already into longhand) if it was in sequence; he added what he thought was lacking to make proper sense of the transcription; and he put everything into the form of homilies in which “the interpretation of the words followed the order of the text.” R. A. NORRIS, *нав. дело*, ххii.

⁵⁷ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над песмама*, ѓкд. Н. LANGERBECK VI, 13. PG44, 764B. „ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πολλὰ τῶν ἐπ' ἐκκλησίας ῥηθέντων τινὲς τῶν συνόντων ἡμῖν ὑπὸ φιλομαθείας ἐσημείωσαντο, τὰ μὲν παρ' ἐκείνων λαβῶν, ὅσα δι' ἀκολούθου ἔσχεν αὐτῶν ἢ σημείωσις, τὰ δὲ καὶ ἀπ' ἑαυτοῦ προσθεῖς, ὧν ἀναγκαῖα ἦν ἢ προσθήκη, ἐν ὁμιλιῶν εἶδει τὴν ὑπηγοριαν πελοῖημαι καθεξῆς πρὸς λέξιν προαγαγῶν τὴν τῶν ῥητῶν θεωρίαν, ἐφ' ὅσον ὁ καιρὸς τε καὶ τὰ πράγματα τὴν περὶ τούτου μοι σχολὴν ἐνεδίδου κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν“. На основу овог текста јасно се може закључити да су омилије на Песму над песмама, како и сам Григорије каже, првобитно упућене црквеној заједници у Ниси (ἐπ' ἐκκλησίας) у току поста (κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν), вероватно радним данима.

⁵⁸ Више о животу и пореклу ђаконисе Олимпијаде види: ЈОВАН ЗЛАТОУСТ, *Писма Олимпијијади*, у Златне струне. Беседе и поуке, Битољ 1933. А. М. MALINGREY, „Anonymous Vita Olympias“, у *Jean Chrisostome, Lettres à Olympias*, Paris 1968, 406–449. Види, R. A. NORRIS, *нав. дело*, хх. „Olympias, as it happens, was a person of high reputation. Thirty or more years younger than Gregory, she was of noble descent (her grandfather had been Constantine's praetorian prefect) and wealthy as befitted her rank. Theodosius I, living then in Constantinople, brought about her marriage to a relative of his, Nebridius, praetor of the city, when Olympias was still in her teens“.

⁵⁹ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 3–4. PG44, 765A. «Τὴν ἐγκεκρυμμένην τοῖς ῥητοῖς φιλοσοφίαν, τῆς προχείρου κατὰ τὴν λέξιν ἐμφάσεως ἐν ταῖς ἀκράτοις ἐννοίαις κεκαθαρμένην».

ло прочишћене од сваке страсне и нечисте помисли, него да се прихватио тумачења како би поједини људи, који на превише телесан начин поимају ови књигу, били поучени на духовну корист душе, ка којој ова књига узводи својом мудрошћу коју скрива у себи⁶⁰. Његов циљ је, дакле, да „дође до нематеријалне и умне теорије“⁶¹, и да тако „телесна значења постану ум и мисао, зато што, сагласно Светом Писму, „слово убија, а дух оживљује“ (2 Кор. 3, 6).

Као трећи важан податак, и у овом случају најважнији за нас, јесте чињеница да Свети Григорије у духу апологије одговора појединим црквеним Оцима који су придавали значај једино дословном тумачењу Светога Писма оптужујући га због његовог претераног алегоријског става. Иначе, као што је познато, управо због анагошког метода тумачења, ерминевтичко дело светог Григорија оспоравано је веома често и било је на удару оштре критике од стране његових декларисаних непријатеља, који су прихватили само дословни смисао библијског слова и нису тражили ништа више од „грубог смисла речи“⁶².

У прологу дела *Коментаријар на њесму над Песмама*, веома јасно се уочава клима оспоравања, због чега Свети Григорије осећа потребу за апологијом: „Пошто неки црквени Оци мисле да увек треба да останемо верни слову Светога Писма и не прихватају да су неке ствари изречене симболично и алегоријски, сматрам нужним да се одбраним, прво против оних који нам приписују такве оптужбе, како бих им рекао да ми ништа не одбацујемо у нашем покушају да извучемо увек из Светога Писма нешто корисно, тако да, ако је корисна нека реч, и довољно разумљива онако како је изговорена, имамо одмах оно за чим и трагамо. Ако је, међутим, нешто речено скривено, кроз наговештај или загонетку и није у могућности да буде на корист на основу свог првобитног смисла, тада ми те речи употребљавамо на начин како нас саветује Логос који нас васпитава кроз Премудрости Соломонове, да разумевамо оно што се говори или као параболу, или као мишљење неког мудраца, или пак као неки наговештај или загонетку. Свеједно је да

⁶⁰ По мишљењу професора Муцуласа, „горућа питања његове епохе била су повод за Светог Григорија да изнесе једно ново схватање Песме над песмама, које не налазимо код Оригена. Уместо једног пуког историјског схватања које срећемо код Оригена, у Григоријевом тумачењу имамо онтолошко тумачење и поимање које се односи на свеукупни однос Бога са човеком. Осим тога, уместо вишеструких тумачења које даје Ориген на готово сваки стих, Свети Григорије увек изабира оно тумачење које је боље прилагођено на васцелу духовну корист. Н. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ, *Γρηγόριος Νύσσης*, ΒΕΠΕΣ 65, 97.

⁶¹ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 6. PG44, 757CD.

⁶² *Исѝо* 13. PG 44, 764A. По мишљењу Ричарда Нориса, људи који су оптуживали Григорија због његовог претераног алегоријског тумачења, највероватније су учитељи и представници Антиохијске школе, на првом месту Диодор Тарсијски и Теодор Мопсуестијски, које је срео највероватније на сабору у Антиохији (379) или на Другом Васељенском сабору у Цариграду (381). Више о овој теми види: R. A. NORRIS, *нав. дело*, xxiii.

ли теорију која произлази из анагогије називамо тропологија или алегорија, или како год друго, јер не промишљамо о називима, већ је само важно да имамо користи од смислова. Зато и велики Апостол каже да је Закон духован, подразумевајући под Законом и историјске догађаје, зато што је васцело богонадахнуто Писмо за оне који га читају Закон, и не васпитава нас само са јасним одредбама, него и са историјским причама у спознавању тајни и чистој отаџбини, оне који је познају тачно, и употребљава ону егзегезу која му одговара, гледајући увек на корист и не интересујући се за име, које треба да да свом тумачењу. Него, како сам каже, некада мења реч када жели да пренесе историју како би указао на икономију двају Завета. Такође, када се сетио двојице синова Авраамових, које му је подарила слушкиња и његова законита, слободна жена, назива то алегоријом. На другом, пак, месту, говорећи о другим догађајима из историје, примећује да *се све њо догађаше за њ пример, а најиса се за њоуку нама* (1. Кор. 10, 11), или пак, кад на другом месту каже, *не везуј усѡа волу који врше*, придодaje да се Бог не брине за волове, него да *се њо ради нас најиса* (1. Кор. 9, 9–10). На другом опет месту нејасно и делимично знање назива знањем у огледалу и загонетки (1. Кор. 13, 12)⁶³.

Сходно овом што је претходно речено, Свети Григорије не одбацује дословно тумачење Писма. Напротив, он га афирмише тамо где је корисно за духовни живот верника;⁶⁴ међутим, тамо где је недовољно јасно сматра да је неопходно пронаћи дубљи, скривени смисао, те стога употребљава алегоријско тумачење и брани га с великим жаром. Потреба, дакле, за тумачењем једног дела или места у Библији претпоставља потешкоћа за рузмевање неког текста. Ако је он разумљив, интерпретативни напор је излишан. Критеријум примене једног или другог начина интерпретације Светога Писма за Григорија јесте увек корист (ὠφέλεια) душа верника⁶⁵.

⁶³ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK, 4–5. PG 44, 756A. Као што се може приметити, у одбрану свог алегориског тумачења Свети Григорије наводи један пример из Светога Писма који је подстакао у своје време велики теоријски спор унутар Цркве. Наиме, апостол Павле у посланици Галатима (4, 22–31) тумачи старозаветну причу о Авраму и његова два сина уводећи вишеструке паралеле: два сина, два савеза, два Јерусалима. Он у тексту дословно каже: ἄτινά ἐστὶν ἀλληγορούμενα (те ствари су алегоризоване, тј. речене са другим значењем). Овај, дакле, Павлов израз био је јак аргумент у рукама тумача који су користили алегоријски метод, међутим, он је, такође, био повод да се развије полемика о употреби израза „алегоризовано“ и питању да ли је поступак који користи апостол Павле заиста алегоријски, између припадника школа у Александрији, који су пристајали уз тезу о алегорији и у Антиохији, који су били мишљења да Павле користи реч „алегорија“, а мисли заправо на „тип“.

⁶⁴ „Григорије Ниски, попут брата Василија, одбацује опширни алегоризам када критикује одређене интерпретације које су лажно ‘духовне’, чак и неких термина који су у општијој употреби“. К. МОРЕСКИНИ, „Егзегеза Кападокијских отаца“, у: *Видослов* 58 (2013), 44.

⁶⁵ Критеријум и принцип корисности (ὠφέλεια) при интерпретацији библијских текстова, поред Светог Григорија, наглашавали су и други Оци егзегети: Ориген, *Hom. in Num.* 7, 2; *Hom. in Jos.* 9, 4; Иларије, *in Mat.* 20, 2; Августин, *En Ps.* 103, 1, 18.

Свети Григорије наводи неколико веома интересантних примера из свештене историје Старога и Новог Завета који, ако се не протумаче и не схвате у преносном смислу, неће имати никакве користи за нас.

„Каква је, наиме, врлинска корист онеме који чује да је пророк Осија изродио дете са једном блудницом, или да је пророк Исаија ушао у кућу пророчице, ако оно што је речено ограничи само на слово? Или шта доприносе врлинском животу приповести о Давиду када се прељуба и убиство сретну у једном срамном чину? Ако се, међутим, утврди неки разлог који одбацује одговорност за оно што се одиграло, тада ће се реч апостолска показати истинитом, да „слово убија“ (зато што садржи иподигму лоших ствари), „а Дух оживљава“, зато што преноси инкохерентне и погрешне смислове ка божанском значењу“⁶⁶.

Свети Григорије одмах у наставку наводи сличне примере и из Новог Завета. „Господ је понекад својим ученицима, током разговора са њима, тумачио и објашњавао нејасноће које су имали, а понекад их је, када нису разумевали смисао реченога, укоревао за неспособност и немоћ разумевања. Када им је, наиме, давао заповест да се чувају квасца фарисејског, они су малодушно гледали у своје торбе у којима није било хлеба, и тада их је укорио за несхватање да се оно што је речено за квасац није односило на нахрану него на фарисејску науку“⁶⁷.

Сходно томе, у тумачењу Песме над песмама Григорија Ниског усклађено је на савршен начин богословско и духовно тумачење Светога Писма⁶⁸. По Григорију, а сагласно са васцелим учењем и предањем Цркве, у тумачењу постоји слово „или импровизиран дословни нагласак“, али постоји и дух, дубљи смисао тумачења, „скривена философија реченога“ који само уз „одговарајућу теорију“ и кроз прочишћење „у неизрецивом смислу“ може бити откривен⁶⁹ и, могли бисмо је назвати, „анагогија“ или „тропологија“⁷⁰.

За црквене Оце циљ егзегезе је важнији од методе, путем које се до њега долази. Репрезентативно за православну богословско-егзегетску мисао је мишљење које је Григорије Ниски изразио у погледу метода: „Свеједно је да ли теорију која произлази из анагогије називамо тропологија или алего-рија или како год друго, јер не промишљамо о називима, већ је само важно

⁶⁶ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK, 8. PG 44, 756B.

⁶⁷ *Исїо*, 8. PG 44, 756C.

⁶⁸ Манилио Симонети примећује да је „Григорије био надасве духовник, попут Оригена или Дидима, и стога *naturaliter* одведен ка одуховљењу егзегезе, тј. великим делом уносећи алего-рију из светог текста у бразде оригеновске традиције“. М. SIMONETTI, *Lettera a/oalegoria*, Augustinianum, Roma 1985, 146–147. Цитирано према: К. МОРЕСКИНИ, *нав. дело*, 46.

⁶⁹ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 3. PG 44, 756A. Вл. Н. МОУТБОУЛАС, *Ο Γρηγόριος ὡς ἐριμηνευτὴς τῆς ἀγίας Γραφῆς*, Ἀθήναι 1968, 8.

⁷⁰ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 4. PG 44, 756A.

да имамо користи од смислова.⁷¹ Велики Кападокијац дакле није заинтересован за то како се тачно зове који егзегетски метод, већ му је важно колико је један метод користан да узведе ка теорији, ка врлинском животу и харизматичком знању⁷².

Прихватање, дакле, трополошког начина тумачења ни у ком случају не значи неопходно одбацивање анагошке методе⁷³. Он сâм назива свој ерминевтички метод тумачења „теорија анагогије“⁷⁴. Григорије увек инсистира на духовном тумачењу Светога Писма следећи, на тај начин, алегоријско и *par excellence* типолошко тумачење. У првом тумачењу узор су му Филон и Ориген, а у другом апостоли Павле и Јован Богослов.

За светог Григорија је јасно да тумачење Библије није дело људско него Божје. По њему, неопходно је призивање божанске помоћи пошто: «ἡ τῶν εἰρημῶνων διάνοια τῆς καταλήψεως ἡμῶν ἐστὶν ὑψηλότερα»⁷⁵. У прологу своје дванаесте омилије на Песму над песмама, Григорије кроз једну предивну поетску слику представља Цркву као духовну барку, а благодат Светога Духа као неопходну снагу да бисмо се упустили у пловљење по „мору теорије божанских речи“⁷⁶. Свети Дух, дакле, мора да помаже, сходно смислу те слике, како тумача тако и његове слушаоце, како би и они могли да разумеју тумачење Светога Писма.

На почетку своје прве омилије Свети Григорије Ниски на предиван начин описује ове две важне ствари за тумачење и разумевање Светога Писма: „Они који су, по савету апостола Павла, свукли са себе старог човека као неку прљаву одећу, заједно са својим делима и жељама, и чистотом свог живота одукли светле хаљине Господње, какве нам је обзнанио на гори Преображења или, још боље, ви који сте одукли самога Господа нашега Исуса Христа, заједно са његовом светлом одећом и саобразили се његовом лику и тако постали још бестраственији и обоженији, ви дакле, чујте тајне Песме над песмама; ви уђите у бесмртну женикову ложницу обучени у беле хаљине са чистим и неупрљаним мислима. Нека нико не постане роб својих помисли носећи са собом телесну и појудну помисао, немајући притом достојну и, неопходну за божански брак, одећу савести; нека не срозава

⁷¹ Исто, 5. PG 44, 757A.

⁷² «Χρῆ δὲ πάντως καὶ τὸ ὠφέλιμον τῆς θεοπνεύστου ταύτης ἐπιγνώαι γραφῆς διὰ τῆς πνευματικῆς θεωρίας». Исто, Исто, VI, 436.

⁷³ Г. ФЛОРОВСКИ, „Етос Православне Цркве“ у Г. Флоровски, *Црква је Живој. Изабране беседе, есеји и сјудије*, Београд 2005, 472. „Црква се не своди на ‘слово’. Њу непрестано покреће Дух, исти Дух, Дух Истине који је ‘говорио кроз пророке’... и који и даље обитава у Цркви и узводи је у пуније поимање Божанске Истине, из славе у славу“.

⁷⁴ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Тумачење Песме над њесмама*, изд. Н. LANGERBECK VI, 5. PG 44, 757A.

⁷⁵ Исто, 393. PG 44, 1057B.

⁷⁶ Исто, 341–342. PG 44, 1016BC.

бесмртне речи женика и невесте страстима бесловесних животиња и нека везан са њима са срамним помислима, буде протеран далеко од веселих зва-ница са свадбе замењујући свадбену радост шкргутањем зуба и сузама.⁷⁷

Свети Григорије, дакле, врло јасно наглашава да је поред дожанске помо-ћи за тумачење Светог Писма неопходна и „καθαρότης τῆς βίου“ или, како на другом месту каже, „καθαρότης τῆς καρδίας“⁷⁸.

The Song of Songs in the exegesis of saint Gregory of Nyssa

Abstract: The aim of this paper is to present, in an outline, how the Song of Solomon entered the canon of the Old Testament scriptures and how it was interpreted by Jewish rabbis and Christian exegete Fathers. Particular attention is given to the exegesis of St. Gregory of Nyssa, who interpreted the Song of Songs in fifteen homilies; his commentary is considered to be one of his most important works as well as one of the most beautiful mystical writings of Patristic interpretation. In this work Gregory of Nyssa defends the allegorical method and observes the mysterious image of the spiritual marriage of the soul and the Church with Christ, the heavenly Bridegroom.

Key words: Song of Solomon, patristic exegesis, Gregory of Nyssa, Origen, canon, Cappadocians, allegory, anagogy, theory.

⁷⁷ *Исѡо*, 14-15. PG 44, 764D.

⁷⁸ *Исѡо*, 22. PG 44, 769D.